

DOMENIUL DE DOCTORAT: ARTE VIZUALE
DOCTORAT ȘTIINȚIFIC

Mutații ale conceptului de monument istoric.
Evoluția și adaptarea conservării-restaurării în Europa și
în spațiul cultural românesc

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:

Prof.univ.dr. Ruxandra Silvelia Demetrescu

Doctorand:

Lucian-Cristian Ratoiu

București

2020

CUPRINS

INTRODUCERE / 5

CAPITOLUL 1. EVOLUȚIA TEORIILOR ȘI A PRACTICILOR DE CONSERVARE-RESTAURARE A PATRIMONIULUI CONSTRUIT ÎN SPAȚIUL EUROPEAN AL SECOLULUI AL XIX-LEA / 18

1.1. Contextul apariției conceptului modern de monument istoric / 18

1.2. Primele măsuri moderne pentru protejarea monumentelor istorice în spațiul cultural european. Asemănări și deosebiri / 24

1.3. Contribuția perioadei „doctrinare” la dezvoltarea teoriei moderne a restaurării / 42

1.4. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) / 51

1.5. John Ruskin (1819–1900) / 66

CAPITOLUL 2. ALOIS RIEGL ȘI CULTUL MODERN AL MONUMENTELOR / 72

2.1. Introducere. Viena – fin de siècle. Prezentarea generală a contextului politic și sociocultural / 80

2.2. *Ringstrasse* ca expresie a liberalismului vienez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea / 86

2.3. Contextul teoriilor și al practicilor de conservare-restaurare din Imperiul Austro-Ungar în secolele XVIII-XIX / 89

2.4. Începuturile Școlii de Istoria Artei din Viena. Principalele surse de influență în formarea intelectuală a lui Alois Riegl / 95

2.5. Contribuția lui Alois Riegl în cadrul Școlii de Istoria Artei din Viena / 112

2.6. Activitatea lui Riegl în cadrul Comisiei Centrale pentru Cercetarea și Conservarea Monumentelor Istorice și de Artă / 116

2.7. Cultul modern al monumentelor. Geneza și esența sa / 119

CAPITOLUL 3. STATUTUL MONUMENTULUI ISTORIC ȘI CONSERVAREA ACESTUIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA / 135

3.1. Contextul de la începutul secolului al XX-lea / 135

- 3.2. Intervenția de restaurare în prima jumătate a secolului al XX-lea / 144
- 3.3. Conservarea monumentelor istorice în contextul curentelor naționaliste din Europa / 160
- 3.4. Forme de distrugere în masă a monumentelor istorice / 180
- 3.5. Începuturile cooperării internaționale pentru protejarea monumentelor istorice / 204
- 3.6. O distrugere totală. Al Doilea Război Mondial / 223

CAPITOLUL 4. CONSERVAREA MONUMENTELOR ISTORICE ÎNCEPÂND CU A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA PÂNĂ ÎN CONTEMPORANEITATE / 236

- 4.1. Reconstrucția după cel de-al Doilea Război Mondial / 236
- 4.2. Cesare Brandi. Teoria critică a restaurării / 284
- 4.3. Carta de la Veneția, 1964 / 306
- 4.4. Convenția UNESCO din 1972. Globalizarea conceptului de patrimoniu cultural / 314
- 4.5. Carta de la Nara, 1994. Reevaluarea conceptului de autenticitate / 320

CAPITOLUL 5. MUTAȚII ALE MONUMENTELOR ISTORICE ÎN SPAȚIUL CULTURAL ROMÂNESC / 327

- 5.1. Originea conservării monumentelor istorice în spațiul cultural românesc / 327
- 5.2. Conservarea monumentelor istorice în perioada 1945-1989 / 362
- 5.3. Conservarea patrimoniului cultural după 1990 / 382

CONCLUZII / 395

ANEXA 1. Transformări ale patrimoniului cultural construit reflectate în presa contemporană și mediul online. O bibliografie alternativă / 410

ANEXA 2. O tipologie a formelor recente de degradare a monumentelor istorice din România / 418

BIBLIOGRAFIE / 428

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Motivația alegerii temei. Într-o perioadă paradoxală în care, pe de o parte, domeniul conservării și valorificării patrimoniului cultural capătă o atenție din ce în ce mai mare în actualul cadru social¹, iar, pe de altă parte, monumentele istorice clasate și construcțiile istorice, susceptibile de a reprezenta viitorul patrimoniu, sunt agresate într-un ritm accelerat², teoretizarea conceptului de *monument istoric* și a practicilor de conservare-restaurare ale acestuia se impune ca prioritate în soluționarea dilemei: conservarea ca *muzeificare* sau conservarea ca adaptare la noile circumstanțe?³ Dacă în literatura internațională și în cadrul celor mai importante foruri de profil teoria monumentului și a conservării deține un rol precis definit, în contextul noilor tendințe din domeniu⁴, dintre care unele emergente, în spațiul românesc, această direcție a rămas în mare măsură ignorată. Un imbold semnificativ pentru această orientare a fost resimțit în anii '90, odată cu traducerile lucrărilor *Teoria Restaurării*⁵, *Alegoria Patrimoniului*⁶ și *Cultul modern*

¹ Vezi prevederile Convenției-cadru a Consiliului Europei, privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate, Faro, 27 octombrie 2005.

² Administrația Prezidențială, „Raportul Comisiei Prezidențiale pentru Patrimoniul Construit, Siturile Istorice și Naturale”, Editura ICR, București, 2010; Raportul întocmit de către ICOMOS prin International Scientific Committee on Historic Towns and Villages (CIVVIH) și Consiliul Director al Comitetului Național Român ICOMOS, publicat la data de 18 aprilie 2014, „Heritage Alert – historic city of Bucharest, Romania” <https://www.icomos.org/en/get-involved/inform-us/heritage-alert/current-alerts/735-heritage-alert-historic-city-of-bucharest-romania>; Ministerul Culturii, „Tezele prealabile ale Codului Patrimoniului”, adoptate prin Hotărârea nr. 905, din 29 noiembrie 2016.

³ Vezi Françoise Choay, „Patrimoniul la răscruce. Antologie de luptă”, Kázmér Kovács (trad.), Ozalid, București, 2014, pp. 39-48; și Idem. „Alegoria Patrimoniului”, Kázmér Kovács (trad.) Simetria, București, 1998, Cap. VI, „Patrimoniul istoric la vârsta industriei culturale”, pp. 152-183.

⁴ Vezi, de exemplu: Comitetul special al ICOMOS - International Committee on Theory and Philosophy of Conservation and Restoration; Cursurile organizate anual de ICCROM „Restoration Theories and Methods from 1945 to the Present Day” sau publicațiile constante, pe această temă, ale Getty Conservation Institute, dintre care cea mai recentă este „Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions”, Erica Avrami, Susan Macdonald, Randall Mason, David Myers (edit.), Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2019.

⁵ Cesare Brandi, „Teoria Restaurării”, Ruxandra Balaci (trad.), Meridiane, București, 1996.

⁶ Françoise Choay, „Alegoria Patrimoniului”, Kázmér Kovács (trad.), Simetria, București, 1998.

al monumentelor. Geneza și esența sa⁷, însă cercetările ulterioare au avut impact doar asupra unui public avizat, extrem de restrâns⁸. O cercetare comparată a evoluției teoriilor și a practicilor de restaurare în spațiul cultural european și în cel românesc nu a fost realizată până în prezent⁹ și, din acest punct de vedere, considerăm că această teză de doctorat reprezintă un prim pas în recuperarea unui domeniu marginalizat. Pe de altă parte, o analiză a evoluției monumentului istoric și a practicilor de conservare, privită prin prisma mutațiilor produse la nivelul percepției colective, reprezintă o perspectivă originală asupra transformărilor vizibile ale patrimoniului construit.

Pornind de la originea conceptului modern de *monument istoric* și de la distincția esențială dintre monumentul „intenționat” și monumentul „neintenționat”, am urmărit în ce măsură contextele socioculturale, specifice unor perioade istorice, au avut capacitatea de a influența percepția colectivă asupra unor construcții, prin: curente artistice, teorii, ideologii, instituții sau legislație. Fenomenul de mutație pe care l-am propus pentru investigare este specific numai categoriei monumentelor istorice, în timp ce monumentele „intenționale”, ca forme de rememorare a unor personalități sau evenimente istorice, sunt mult mai expuse dispariției totale, în urma schimbărilor politice sau ideologice¹⁰.

Alois Riegl, care, la începutul secolului al XX-lea, a realizat pentru prima dată distincția dintre monumentul „intenționat” și cel „neintenționat”, a subliniat faptul că: „Prin monument, în sensul cel mai vechi în mod veritabil originar al cuvântului, înțelegem o operă creată de mâna omului și edificată în scopul precis de a conserva pentru totdeauna prezent și viu în conștiința generațiilor viitoare memoria unei anume acțiuni sau a unui anume destin (sau o combinație între cele două)”¹¹. Monumentul „intenționat” este caracterizat de funcția sa identitară, integralitatea

⁷ Alois Riegl, „Cultul modern al monumentelor. Esența și geneza sa”, Sergiu Nistor (Trad.), Ed. IMPRESS, București, 1999.

⁸ Kázmér Kovács, „Un public pentru Françoise Choay”, RMI-Revista Monumentelor Istorice, Nr. 1, 2017, pp. 40-43.

⁹ Dan Mohanu, Prefață la traducerea lucrării lui Cesare Brandi, „Teoria Restaurării”, Ruxandra Balaci (Trad.), Meridiane, București, 1996, p. 8.

¹⁰ Vezi Dario Gamboni, „The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution”, Reaktion Books, London, 2007 și John Peffer, „Censorship and Iconoclasm: Unsettling Monuments”, Res: Anthropology and Aesthetics, No. 48, Autumn 2005, pp. 45-60.

¹¹ Riegl, 1999, *op. cit.*, p.1.

mesajului transmis, exprimat prin intermediul materialului fizic, reprezentând chiar scopul existenței sale. Pentru a se ancora permanent în conștiința colectivă a prezentului, mesajul pe care îl poartă este prioritar și orice degradare a acestuia (cel mai adesea sub forma unei inscripții) sau a formei originale constituie o îndepărtare de la sensul său. Spre deosebire de monumentul „intențional”, monumentul istoric nu a fost creat cu scopul de a avea un rol memorial. El reprezintă un „construct intelectual și are o valoare abstractă de cunoaștere”¹², fiind un extras dintr-un corpus de edificii și investit de către societate, la un moment dat, cu valoare de patrimoniu. Plecând de la această diferență, ne-am propus să demonstrăm că monumentul istoric și restaurarea reprezintă concepte interdependente, astfel că orice modificare asupra modului în care este perceput monumentul istoric are un corespondent fizic prin intervenție.

Noutatea și importanța temei a constat în modalitatea de investigare. În cuprinsul tezei, cel mai important accent a fost pus asupra identificării și explicării factorilor și relațiilor care, direct sau indirect, au condus la reinterpretarea conceptelor pereche de *monument istoric* și *conservare-restaurare*. Am dorit să evidențiem faptul că acestea nu sunt concepte fixe, ci, dimpotrivă, răspund simultan unei dinamici impuse de stimulii exercitați de mediul sociocultural în care se găsesc. Prin subiectele tratate în cadrul prezentei lucrări am încercat să conturăm o imagine de ansamblu asupra monumentului istoric, care nu poate fi caracterizat în absența contextului și în lipsa dialogului cu rol catalizator dintre cercetarea artistică și cercetarea științifică. *Mutațiile* pe care am dorit să le interogăm răspund unor perioade, concepții și factori irepetabili care se manifestă vizibil asupra materiei și formei monumentelor istorice.

Scopul lucrării. Prin cercetarea propusă am evidențiat faptul că monumentul istoric și practicile de conservare-restaurare asociate acestuia nu reprezintă concepte imuabile, ele depinzând de schimbările succesive ale percepției colective, aceasta din urmă fiind la rândul ei influențată de dinamica și transformările contextului politic/ideologic și sociocultural. Pentru a sublinia aceste procese recurente, metodologia propusă a fost orientată spre identificarea și reconstituirea - prin decupaje temporale atent selectate - cadrului complex în care *mutațiile* de percepție asupra monumentelor istorice s-au declanșat și desfășurat. „Colajul” format prin descrierea unor evenimente și a unor personalități cheie a presupus, în mod deliberat, evitarea unui traseu cronologic cursiv, specific evoluției dedicate domeniului conservării. Spre deosebire

¹² Françoise Choay, „Patrimoniul la răscruce. Antologie de luptă”, Kázmér Kovács (Trad.), Ozalid, București, 2014, p. 17.

de monumentul intenționat, creat cu un scop bine definit, monumentul istoric constituie un bun de natură culturală a cărui valoare poate fi interpretată numai prin contextualizare. Pe de altă parte, spre deosebire de monumentele „intenționale”, care evocă o personalitate sau un eveniment și care sunt expuse vandalismului și cenzurii, monumentul istoric „neintenționat”, prin natura sa polivalentă (funcțională și de operă de artă) și asemenea unui palimpsest, este capabil să accepte suprapuneri și reconfigurări care se historicizează și devin parte din suprafața vizibilă a unei epoci.

Scopul general al tezei a fost de a demonstra că principalele forme de pierdere a *autenticității* monumentelor istorice - prin transformări și modificări ireversibile ale substanței istoricizate -, nu au fost produse de-a lungul istoriei de acțiunile directe sau însumate ale factorilor naturali și ale proceselor de degradare asociate acestora, ci de *mutațiile* care s-au produs la nivelul percepției și care, ulterior, s-au reflectat fizic în diversele modalități de intervenție.

Obiectivele lucrării. Primul obiectiv al cercetării noastre a fost de a readuce în actualitate și de a reevalua semnificația și importanța descoperirii *monumentului istoric* în spațiul cultural european, un concept modern strâns legat de problematica memoriei și a identității¹³. Al doilea obiectiv major a fost urmărirea evoluției monumentului istoric și a practicilor de conservare-restaurare de-a lungul secolului al XX-lea, un interval în care principala preocupare a fost orientată către procesul de instituționalizare a domeniului, cu scopul standardizării fundamentelor teoretice și a legislației. Un alt obiectiv al cercetării noastre a avut în vedere evidențierea și caracterizarea mutațiilor actuale, care au tendința din punct de vedere tipologic de a se uniformiza la nivel internațional, ca efect al procesului de globalizare¹⁴. Având ca referință, în analiza noastră, constatarea conform căreia un monument istoric este caracterizat de relația de simbioză dintre arhitectură și componentele sale artistice¹⁵, un ultim obiectiv important

¹³ Pierre Nora, „Between History and Memory: Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, No. 26, 1989, pp. 7-24.

¹⁴ Vezi Capitolul VI, „Patrimoniul istoric la vîrsta industriei culturale”, pp.152-183, din Françoise Choay, „Alegoria Patrimoniului”, Kázmér Kovacs (trad.), Simetria, București, 1998.

¹⁵ Cu excepția picturii murale, aceste componente sunt încadrate într-o categorie din ce în ce mai ignorată a artelor aplicate sau „minore”, devenind parte integrantă din unitatea potențială a monumentului istoric. Ele reprezintă mărturia fizice ale unor tradiții, în majoritatea lor dispărute, și dețin o valoare deosebită atât din punct de vedere estetic, cât și istoric. Vezi, în acest sens: Dan Mohanu, „Cum se poate pierde identitatea unui monument istoric. Distrugerea patrimoniului «minor»”, *Revista Arhitectura*, 4 iunie, 2012, <https://arhitectura-1906.ro/2012/06/cum-se->

a fost de a urmări și de a explica motivația diferită a conservării celor două categorii. În timp ce restaurarea arhitecturală se concentrează asupra *valorii de utilitate* și menținerii în contemporaneitate a monumentului istoric, restaurarea componentelor artistice se substituie valorilor de rememorare și, în special, *valorii de vechime*, scopul fiind păstrarea materialelor cu toate urmele vizibile ale trecerii prin timp.

Prezentarea metodologiei de cercetare. Ca instrument fundamental în dezvoltarea acestei cercetări, bibliografia a urmărit un proces atent de selecție în care prioritatea nu a fost acordată celor mai citate și influente studii din domeniu, ci păstrării unui echilibru între reprezentativitate, publicații de dată recentă și surse alternative (legislație, arhive online, proiecte naționale și internaționale de cercetare, documentare multimedia, presă autohtonă etc.). Dacă în cazul evoluției monumentului istoric și a practicilor de conservare din spațiul european, atenția a fost orientată cu precădere asupra unor sinteze de dată relativ recentă și asupra legislației, în cazul spațiului cultural românesc, mai ales în cazul perioadei 1945-1989, au fost intercalate surse ale presei oficiale de specialitate cu publicații apărute în exil sau imediat după anii '90. Am încercat să oferim o prezentare cât mai amplă a modului în care monumentele istorice și intervențiile de protejare a patrimoniului cultural construit au fost percepute, atât în mediul academic, cât și la nivelul mass-media, ca instrumente importante în conturarea percepției colective. Din punct de vedere metodologic, în analiza mutațiilor percepției asupra monumentelor istorice am avut în vedere nu numai principiul *autenticității*¹⁶ - care reprezintă de mai bine de jumătate de secol fundamentul conservării, inclusiv al *științei conservării* -, ci și alternativa în care specificul monumentului istoric se reflectă simultan în pluralismul valorilor de *rememorare* și de *contemporaneitate*.

Principalele direcții de cercetare. Punctul de plecare al analizei noastre asupra spațiului cultural european occidental a fost secolul al XIX-lea care a marcat un punct de cotitură în istoria domeniului, grație unei atitudini colective inovatoare față de memorie, moștenire culturală,

poate-pierde-identitatea-unui-monument-istoric-distrugerea-patrimoniul-%E2%80%99Eminor/. Despre încercările de recuperare și conștientizare a unor meșteșuguri, vezi, de exemplu: proiectele realizate de Fundația Mihai Eminescu Trust <http://www.mihaieminescutrust.ro/mestesuguri/>, sau Workshop-urile de meșteșuguri tradiționale de la Țibănești, organizate în cadrul proiectului „Batem fierul la conac!”, organizat de Asociația Pro Patrimonio.

¹⁶ Un principiu orientat exclusiv către materia operei de artă, după cum a fost perceput în tradiția filosofică a spațiului cultural occidental. Vezi articolul lui Salvijus Kulevičius, „In Search for Cultural Heritage Authenticity. Definition: History And Current Issues”, *Historical and Cultural Studies*, Vol. 1, No. 1, 2014, pp. 1-6.

istorie și identitate națională. Cristalizarea conceptului modern de *monument istoric* a început să fie semnalată odată cu reacțiile împotriva valului de distrugeri produse de Revoluția Franceză și s-a concretizat, în mod juridic, prin legile care prevedeau protecția construcțiilor istorice și înființarea primelor instituții moderne dedicate inventarierii, protejării și conservării patrimoniului arhitectural. Raportările distincte ale teoriilor lui Viollet-le-Duc și John Ruskin la conceptul de restaurare a monumentelor istorice au reflectat, pe de o parte, abordări personale, specifice formării intelectuale, și, pe de altă parte, influența contextului național. Spre deosebire de Ruskin - care datorită poziționării sale etice și estetice a atribuit o mai mare importanță materialului istoricizat (patinat) și componentelor artistice realizate de meșteșugarii medievali anonimi decât edificiilor în ansamblul lor - Viollet-le-Duc s-a inspirat din studiile inovative de anatomie comparată ale lui Georges Cuvier și Jean-Baptiste Marc Bourguery și a înțeles arhitectura ca pe un organism viu, în vreme ce restaurarea monumentelor istorice a perceput-o ca pe o formă de păstrare în contemporaneitate, prin restituirea funcționalității și a imaginii complete. Pentru Ruskin, vechimea unui monument istoric întregea ciclul desăvârșirii arhitecturii prin intervenția naturii, privind ruina ca pe simbioza perfectă între opera naturii și opera umană, cea mai înaltă formă de expresie a pitorescului, a sublimului. Pentru Viollet-le-Duc, conștient că atât monumentul istoric, cât și restaurarea sunt concepte recente în conștiința europeană, păstrarea vie în conștiința colectivă a edificiilor gotice se putea realiza numai prin recuperarea „acelei stări inițiale de integralitate pe care poate că nu a avut-o niciodată”¹⁷.

În *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*¹⁸, Alois Riegl a semnalat pentru prima dată diferența dintre *monumentele intenționale* și *monumentele neintenționale*, subliniind un principiu fundamental de analiză a monumentelor istorice, pe care l-a verificat în cadrul teoriei evoluției universale a stilului și în centrul căruia a considerat că stau modificările de percepție ale privitorului/publicului. Aceste modificări conectate, pe de-o parte, la contextul politic/religios/ideologic, și, pe de altă parte, la cutumele și practicile de viață ale societății și comunităților, se reflectau și asupra patrimoniului construit, prin intermediul *valorilor de rememorare* și/sau al *valorilor de contemporaneitate*. Riegl a observat că bunurile culturale

¹⁷ E. E. Viollet-le-Duc, „Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle”, Tome 8, Édition Bance-Morel de 1854 à 1868, Restauration, p. 14.

¹⁸ Alois Riegl, „Cultul modern al monumentelor. Esența și geneza sa”, Sergiu Nistor (Trad.), Impress, București, 1999.

produse în diferitele momente și contexte ale istoriei erau permanent actualizate cu noi sensuri dependente de noțiunea de *Kunstwollen*. În timpul scurt pe care Alois Riegl l-a petrecut la conducerea *Comisiei Centrale pentru Conservarea Monumentelor Artistice și Istorice din Imperiul Austro-Ungar*, savantul vienez a reușit să promoveze o perspectivă inovatoare asupra procesului de conservare, spre deosebire de politica statelor occidentale. Cu toate acestea, teoria sa nu a avut niciun ecou important în epocă, iar, mai mult decât atât, textul conceput ca proiect de lege pentru protecția monumentelor istorice și artistice din cadrul Imperiului Austro-Ungar nu a fost adoptat. Chiar dacă Max Dvorak a încercat să continue eforturile lui Riegl¹⁹, mesajul lucrării *Cultul modern al monumentelor. Originea și esența sa* a început să fie reevaluat în domeniul conservării, abia la distanță de aproximativ un secol, odată cu dezbaterile susținute în cadrul Conferinței de la Nara din 1994. Cu acest prilej a fost reconsiderat conceptul de *autenticitate*, consacrat în a doua jumătate a secolului al XX-lea sub forma originalității și a vechimii materialului.

Trecerea de la secolul al XIX-lea la secolul al XX-lea a coincis cu dezvoltarea în paralel a două concepte diametral opuse: *naționalismul* și *internaționalismul* care au modificat în mod direct percepția colectivă asupra monumentelor istorice. Naționalismul a utilizat din plin, prin instrumentele ideologice specifice, puterea de expresie a monumentelor istorice asupra populației, cele mai interesante cazuri reflectându-se în planurile urbanistice ale Italiei fasciste și în atitudinea spațiului cultural german față de curentul *Heimatschutz*. Pe de altă parte, internaționalismul - prin intermediul curentului modernist care a câștigat tot mai mult teren datorită adaptabilității la contextul politic și sociocultural - a schimbat total paradigma secolului al XIX-lea, conform căreia vechimea și stilurile arhitecturale puteau reflecta identitatea națională, dezvoltând în schimb un limbaj artistic unitar și coerent, bazat în principal pe funcționalism. La distanță de numai trei decenii de la apariția *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*, lucrare în care Alois Riegl explica de ce *monumentul istoric* era un concept modern în cultura europeană, Lewis Mumford, un promotor al modernismului în arhitectură, denunța lipsa de sens a existenței monumentelor²⁰. Conferința internațională de la

¹⁹ A se vedea Capitolele „Alois Riegl”, pp. 19-42; și „Cultul pentru monumente și evoluția artei”, pp. 462-491, din volumul Max Dvořák, „Scrieri despre artă”, Mircea Popescu (trad.), Meridiane, București, 1983.

²⁰ Lewis Mumford, „The Death of the Monument”, Circle: International. Survey of Constructive Art, Faber and Faber, London, 1937, pp. 263-270.

Atena din 1931, organizată de Oficiul Internațional al Muzeelor (instituție creată de Liga Națiunilor), și *Carta de la Atena* din 1933, organizată de Le Corbusier în cadrul celui de-al patrulea ansamblu al Congresului Internațional pentru Arhitectura Modernă - CIAM, au reprezentat etape fundamentale în evoluția procesului de internaționalizare a conceptului de monument istoric. În acest nou context a fost implementat treptat un nou mod de percepție a monumentelor istorice care începeau să fie privite ca bunuri comune ale întregii umanități, un efort susținut inclusiv prin înființarea unei publicații internaționale de specialitate²¹.

Cele două mari conflagrații mondiale au evidențiat în Europa și o altă latură a monumentului istoric, respectiv cea de simbol al propagandei, capabil să sensibilizeze cu mare forță de convingere atenția publică. În mod firesc, după încetarea celui de-al Doilea Război Mondial, reconstrucția a fost privită drept cea mai evidentă formă de recuperare a memoriei peisajelor urbane, procesul de reconstrucție a centrelor istorice presupunând soluții teoretice și tehnice foarte diferite, cum ar fi cazul facsimilării Varșoviei, sau al refacerii exclusiv moderniste a centrului orașului Rotterdam.

Un rol fundamental în schimbarea de paradigmă a procesului de restaurare, în strânsă relație cu „recunoașterea operei de artă ca operă de artă”, l-a avut Cesare Brandi, care, împreună cu Giulio Carlo Argan, a înființat *Instituto Centrale per il Restauro-ICR*, instituție care se va remarca în plan internațional prin importanța acordată aspectelor științifice în conjuncție cu abordarea critică, reflexivă, a materialului original. *Principiul autenticității* privită din perspectivă științifică a fost o inovație a *restaurării critice*, teoretizată de Brandi în *Teoria del Restauro*²² și promovată prin intermediul ICR, o abordare care ulterior va fi preluată la scară internațională²³. Problema retrogradării materiei sau a structurii operei de artă în raport cu imaginea²⁴ cât și interpretarea teoriei lui Brandi ca pe un text adresat exclusiv conservării picturii

²¹ Vezi capitolul Melaniei Savino, „Shaping the Disciple: The Journal *Museion* and its Contribution”, pp.116-121, din volumul Eva-Maria Troelenberg, Melanea Savino, (Edit.), „Images of the Art Museum: Connecting Gaze and Discourse in the History of Museology”, De Gruyter, 2017.

²² Cesare Brandi, „Teoria del restauro”, Vlad Borelli Licia, Raspi Serra Joselita, Urbani Giovanni (Edit.), Edizione di Storia e Letteratura, Roma, 1963.

²³ Miles Glendinning, „The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation. Antiquity to Modernity”, Routledge, London, 2013, pp. 262-264.

²⁴ Alessandra Melucco Vaccaro, „I nodi attuali nella conservazione delle aree archeologiche”, *Restauro*, No. 110, 1990, pp. 17-33.

și a celorlalte componente artistice au dus la o perpetuare a diferențelor de viziune dintre arhitecți, ingineri structuriști și arheologi, pe de o parte, și restauratori, conservatori și istorici de artă, pe de altă parte.

Prin *Carta de la Veneția* din 1964, cel mai important text doctrinal al restaurării internaționale, adoptată în urma celui de-al 2-lea *Congres al arhitecților și tehnicienilor din domeniul conservării monumentelor istorice*, multe dintre ideile extrase din teoria lui Cesare Brandi s-au regăsit, într-o formă codificată, în cele 16 articole, deschise de definiția *monumentului istoric*. După mai bine de 30 de ani de la prima formă de cooperare internațională înregistrată la Atena și după ce lumea trecuse prin cel mai distructiv conflict armat din istorie, *Carta de la Veneția* din 1964 a încercat să ofere soluții la modul în care conservarea monumentelor trebuia să se raporteze la noul context sociocultural²⁵, insistând cât mai mult asupra diferențelor dintre măsurile de conservare și măsurile de restaurare. Utilizarea unor termeni precum *autenticitate*, *integritate* și *reversibilitate* - care au devenit de referință pentru acte normative și studii ulterioare din domeniu - și accentul pus pe importanța abordării științifice în procesul de conservare-restaurare au reușit să diminueze considerabil pericolul intervențiilor arbitrare bazate pe schimbările frecvente ale opțiunilor estetice. Congresul de la Veneția a reprezentat totodată și „piatra de temelie” a ICOMOS - *Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor*, instrument internațional înființat sub egida UNESCO, pentru cooperarea în domeniul supervizării și cercetării monumentelor istorice.

Odată cu ratificarea, la data de 16 noiembrie 1972, la Paris, a *Convenției UNESCO privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural/ The UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, istoria conservării a intrat într-o nouă paradigmă la nivel internațional. Introducerea sintagmei de *patrimoine culturel/ cultural heritage/ patrimoniu cultural*, folosită pentru prima dată de André Malraux în anul 1959²⁶, a condus la înlocuirea din prim-plan a conceptului de *monument istoric*. Odată înglobat

²⁵ Michael Petzet, „The Venice Charter (1964). Half a Century Later and the International Principles of Conservation – a Pluralistic Approach”, în volumul „Conservation of Monuments and Sites – International Principles in Theory and Practice”, Monumenta II, Hendrik Bäbeler Verlag, Berlin, 2013, pp. 20-21. Vezi și articolul lui Renato Bonelli, „La 'carta di Venezia' per il restauro architettonico”, Italia Nostra, May-June 1964, pp. 1-6.

²⁶ Sintagma „patrimoine culturel” a fost folosită de André Malraux, în Decretul nr. 59-889 din 24 iulie 1959. Vezi Marilena Vecco, „A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible”, *Journal of Cultural Heritage*, Nr. 11, 2010, pp. 321-324.

în noua umbrelă semantică de *patrimoniu cultural*, conceptul de monument istoric, deși păstrat formal la nivelul legislațiilor naționale, a început treptat să își piardă din sensul original²⁷. Încă din preambulul Conferinței s-au distins trei aspecte cheie care au schimbat semnificativ ceea ce Carta de la Veneția stabilise în urmă cu numai câțiva ani: 1) dispariția din prim-plan a conceptului de *monument istoric* și înlocuirea acestuia cu sintagma *patrimoniu cultural*; 2) introducerea noțiunii de *outstanding universal value/ valoare universală excepțională*; 3) reevaluarea interesului pentru conservare, ca urmare a divizării în categoriile patrimoniu cultural mondial și patrimoniu național.

În mod paradoxal, conferirea statutului de *patrimoniu cultural mondial* unui monument istoric a atras după sine o multitudine de alți factori de degradare, conectați în special la efectele pe termen lung ale turismului *în masă* și, indirect, la transformările cu scop comercial a ansamblurilor istorice sau a zonelor învecinate acestora. Odată cu însușirea fenomenului de globalizare a conceptului de patrimoniu cultural, începând cu anul 1972 și cu ratificarea *Convenției* de către statele din Asia, a început să se producă o ciocnire a paradigmatelor în care erau percepute obiectele trecutului. După o evoluție de peste un secol și jumătate erau răsturnate acum convingeri privitoare la obiectivitatea restaurării, din perspectiva unor state non-europene, în care termenul de *autenticitate* fie nu exista, fie era perceput într-un cu totul alt sistem referențial.

Prin Carta „Autenticității” de la Nara, din 1994, au fost introduși din perspectivă tipologică și socială noi termeni asimilați patrimoniului precum *pluralism* și *diversitate*. Pentru a actualiza prevederile Cartei de la Veneția, *diversitatea patrimoniului* a devenit o sintagmă care se îndepărta de *autenticitatea* materialului, așa cum era percepută în gândirea europeană și în special în teoria brandiană. *Diversitatea patrimoniului* se referea la conservarea materialelor de construcție mai puțin durabile, materiale tradiționale folosite în general în cazul arhitecturii vernaculare (lemn, pământ, paie, nuiiele etc.). *Autenticitatea* se transfera de la materialitatea istoricizată la *know-how*-ul perpetuării tehnicilor tradiționale de construcție, unele dintre acestea făcând parte din tradiții și ritualuri. Noile teme care au contribuit la descoperirea și valorificarea

²⁷ Petzet, 2013, *op. cit.*, pp. 26-40.

diversității patrimoniului au fost *turismul cultural și ecologia culturală*²⁸, privite ca instrumente de conștientizare, respect și acces public²⁹.

În cadrul Conferinței de la Nara, cele mai multe comunicări au vizat reevaluarea termenului de *autenticitate* prin raportarea acestuia la contextul sociocultural specific fiecărei țări sau regiuni, subliniindu-se relativismul cultural, importanța respectului față de diversitatea patrimoniului, dar și riscul de transformare a intervenției de conservare-restaurare într-un proces stereotip. Pe fundalul reevaluării conceptului de *autenticitate*, au început să fie utilizați în limbajul de specialitate o serie de termeni controversați precum *esență* și *mesaj*, folosiți în combinație cu *reconstrucție* și *postmodernitate*. Un interes particular l-au suscitât în acea perioadă două prezentări contradictorii ale reprezentanților europeni: cea a profesorului britanic David Lowenthal, ținută în cadrul Workshop-ului de la Bergen, și cea a lui Michael Petzet, de la Nara. Din postura de director general al ICOMOS, Petzet a susținut cu convingere „pluralismul postmodern” ca pe „noul cult al monumentelor”³⁰. Prin reevaluarea autenticității se autorizau „reproduceri autentice”. Aceste „obiecte ale memorării” înscrise de Petzet în cadrul unei *valori de actualitate* reprezentau opusul a ceea ce susținea Lowenthal. Britanicul considera că autorizarea refacerilor făcea parte dintr-o tendință de a „perverti autenticitatea” prin „devalorizarea postmodernă a originalității și adevărului”, sub forma unor pastișe postmoderne de tip „decor-scenografic”³¹. Michael Falser a accentuat faptul că „noul cult al monumentelor” promovat de Petzet și ICOMOS reprezenta o inversare a ceea ce Alois Riegl a caracterizat prin *valoarea de vechime (Alterswert)* ca fiind valoarea fundamentală a „Cultului modern al monumentelor”³². Noua strategie promovată de ICOMOS a fost interpretată de David Lowenthal

²⁸ Dinu Bumbaru, „Authenticity and Dignity-Heritage and Human Dimension”, în volumul „Proceedings of the Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention Nara, Japan, 1-6 November 1994”, Larsen, Knut Einar (Edit.), World Heritage Centre, 1995.

²⁹ Michael S. Falser, „From Venice 1964 to Nara 1994 - changing concepts of authenticity?”, pp. 119-120; în volumul „Conservation and Preservation: Interactions between Theory and Practice. In memoriam Alois Riegl (1858-1905), Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration, 23-27 April 2008 (Vienna, Austria), Michael S. Falser, Wilfried Lipp, Andrzej Tomaszewski (Edit.), Polistampa, 2010.

³⁰ Petzet, 2013, *op. cit.*, pp. 35-37

³¹ Falser, 2010, *op. cit.*, p. 129.

³² *Ibidem*, p. 130.

ca o „înlocuire a memoriei colective cu istoria”, o observație similară cu cea a lui Pierre Nora, expusă în monumentală lucrare *Les Lieux de Mémoire*. Prin documentul din 1994, țărilor non-europene le-a fost recunoscut dreptul egal de a lua parte la formularea strategiilor de conservare.

Ca paralelă la evoluția conservării internaționale, în spațiul cultural românesc am urmărit să evidențiem originea conștientizării monumentelor istorice și a practicilor de restaurare, evoluția acestora de-a lungul secolului al XX-lea și tendințele actuale. Dacă la originea conservării monumentelor istorice, în spațiul românesc, influența occidentală - mai precis cea a culturii franceze - a fost determinantă în formularea primelor măsuri de instituționalizare și în exemplificarea primelor restaurări realizate în spiritul *unității stilistice*, începând cu prima parte a secolului al XX-lea, percepția colectivă asupra moștenirii trecutului a devenit dependentă de noul context sociocultural care a imprimat domeniului o orientare tradiționalistă.

Schimbarea sferei de influență și a regimului politic după cel de-al Doilea Război Mondial a condus la o nouă mutație asupra percepției moștenirii culturale, care de această dată trebuia să se conformeze unei viziuni ideologice. Prima jumătate a anilor '70 a corespuns unei deschideri notabile față de mediul internațional, fiind încheiate inclusiv acorduri de colaborare între instituțiile naționale și forurile de specialitate de cel mai înalt prestigiu precum ICOMOS și ICCROM. Începând cu a doua jumătate a anilor '70, izolarea României față de statele din vestul Europei și utopia rescrierii istoriei a determinat o schimbare radicală a atitudinii față de moștenirea culturală. Deși resorturile ideologice privind ștergerea trecutului istoric au dispărut după 1990, starea de ignoranță a rămas o grea moștenire pentru patrimoniul construit, neasimilat în conștiința colectivă a ultimilor 30 de ani. Lipsa conștientizării conceptului de patrimoniu construit ca bun colectiv, în conjuncție cu dezinteresul generalizat și permisivitatea legislativă³³, au reprezentat precondițiile optime pentru degradarea, transformarea sau dispariția graduală a

³³ Un factor principal care a contribuit la degradarea și dispariția sistematică a monumentelor istorice îl reprezintă lipsa unor instrumente eficiente pentru prevenirea, protecția și pedepsirea abuzurilor. Vezi Administrația Prezidențială, „Raportul Comisiei Prezidențiale pentru Patrimoniul Construit, Siturile Istorice și Naturale, Editura ICR, București, 2010. Împărțirea monumentelor în clase valorice a dus la conturarea unui tratament diferențiat. Cu excepția unor demersuri private, pornite cel mai adesea de la inițiativele unor persoane fizice sau ONG-uri, monumente istorice înscrise în categoria B nu beneficiază decât foarte rar de fonduri pentru restaurări și, mai mult decât atât, au fost țintele predilecte ale proceselor de declasare și transformare ireversibilă, la presiunea impusă de dezvoltatorii imobiliari.

multor monumente istorice clasate și a unui număr și mai mare de construcții istorice, care ar fi putut fi incluse pe Lista Monumentelor Istorice (LMI).

Folosind terminologia lui Alois Riegl, care a avut un rol central în cercetarea noastră datorită actualității și capacității de sintetizare, situația recentă din spațiul european și, implicit, din România este caracterizată de o reierarhizare a valorilor monumentului. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea valorile de rememorare, cu precădere valoarea de vechime și valoarea istorică au avut preeminență în procesul de restaurare, în prezent, valorile de contemporaneitate au înclinat balanța înspre valoarea de utilitate, valoarea de noutate și valoarea relativă de artă, valori care reflectă pragmatismul specific actualului context.

Noua mutație a percepției colective asupra monumentelor istorice are în vedere două aspecte majore: 1) o prioritizare a valorilor de contemporaneitate și 2) o reconsiderare a conceptului de *autenticitate*.

BIBLIOGRAFIE (selecție)

Allais, Lucia, „Designs of Destruction. The Making of Monuments in the Twentieth Century”, University of Chicago Press, 2018.

Andaloro, Maria (Edit.), „La teoria del restauro nel Novecento da Riegl a Brandi Atti del Convegno Internazionale (Viterbo, 12-15 novembre 2003)”, Nardini, Roma, 2006.

Brandi, Cesare, „Teoria del restauro”, Vlad Borelli Licia, Raspi Serra Joselita, Urbani Giovanni (Edit.), Edizione di Storia e Letteratura, Roma, 1963.

Bressani, Martin, „Architecture and the Historical Imagination: Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, 1814-1879”, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2014.

Carbonara, Giovanni, „An Italian contribution to architectural restoration, *Frontiers of Architectural Research*”, No. 1, 2012, pp. 2–9.

Choay, Françoise, „Alegoria Patrimoniului”, Kázmér Kovács (trad.), Simetria, București, 1998.

Denslagen, Wim, „Romantic Modernism: Nostalgia in the World of Conservation”, Amsterdam University Press, 2011.

Falser S. Michael, „From Venice 1964 to Nara 1994-changing concepts of authenticity? pp.115-132, în volumul „Conservation and Preservation: Interactions between Theory and Practice. In memoriam Alois Riegl (1858-1905), Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration, 23-27 April 2008 (Vienna, Austria), Michael S. Falser, Wilfried Lipp, Andrzej Tomaszewski (Edit.), Polistampa, 2010.

Giurescu, C. Dinu, „The Razing of Romania's Past: International Preservation Report”, World Monuments Fund, Washington D.C, 1989.

Glendinning, Miles, „The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation. Antiquity to Modernity”, Routledge, London, 2013.

Jokilehto, Jukka, „A History of Architectural Conservation”, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1999.

Kovács, Kázmér, „Timpul monumentului istoric”, Paideia, București, 2003.

Riegl, Alois, „Cultul modern al monumentelor. Esența și geneza sa”, Sergiu Nistor (trad.), Ed. IMPRESS, București, 1999.